

УДК 159.9:316.77

Психологічні особливості професійних завдань у діяльності газодимозахисників МНС України

Пономаренко І.В.

У статті проведено психологічний аналіз професійної діяльності працівників газодимозахисної служби МНС України. Вказано на психологічні особливості професійних завдань газодимозахисників в підрозділах Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України, в непридатному для дихання середовищі.

Ключові слова: професійні завдання, непридатне для дихання середовище, газодимозахисна служба.

В статье проведен психологический анализ профессиональной деятельности работников газодимозащитной службы МЧС Украины. Указано на психологические особенности профессиональных заданий газодимозащитников в подразделениях Оперативно-спасательной службы гражданской защиты МЧС Украины, в непригодной для дыхания среде.

Ключевые слова: профессиональные задания, непригодная для дыхания среда, газодимозащитная служба.

This article presents a psychological analysis of professional service workers gassmoke protection Civilian Defense Ministry of Ukraine. Specified on the psychological characteristics of professional tasks gassmoke protection in units of rescue services Civilian Defense Ministry of Ukraine, unfit for breathing environment.

Key words: professional task, not suitable for breathing environment, gassmoke service.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день проблема професійної придатності людини є в центрі уваги різних галузей науки. Розглядаючи складність та небезпечність професійних завдань, які виконують газодимозахисники в непридатних для дихання умовах, під час проведення розвідки та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій (НС), обумовлює застосування не лише комплексу засобів захисту органів дихання, спеціального захисного одягу та спорядження, але і вдосконалення методів психологічного розвантаження рятувальників після гасіння пожежі, ліквідації наслідків техногенних аварій та стихійних лих, пошуку й евакуації людей із палаючих будівель, яке неможливе без обґрунтування психологічного змісту основних професійних завдань газодимозахисників.

Незважаючи на роботи, пов'язані з формуванням професійно важливих якостей газодимозахисників, психологічних чинників успішності їх професійної діяльності, на сьогодні все ще не достатньо розглянуто питання, щодо психологічних особливостей професійних завдань газодимозахисників при виконанні основного оперативного завдання в підрозділах Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту (ОРС ЦЗ) МНС України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення професійної діяльності газодимозахисників неможливе без розкриття загальної структури діяльності, яка залежить від специфіки виконання професійних завдань. Але перш ніж визначити її особливості, зупинимось на деяких теоріях діяльності, що були розглянуті в працях багатьох науковців.

Аналіз психологічної літератури показав, що першоджерельним етапом у вирішенні питань удосконалення діяльності повинно стати її вивчення та вивчення особливостей професійних завдань [3].

В сучасній психологічній літературі діяльність є одним із фундаментальних понять психології і професійні завдання діяльності розглядаються, як завдання діяльності, що безпосередньо спрямовані на виконання завдання (завдань), яке (які) поставлено (і) перед фахівцем як професіоналом [4]. Використання діяльнісного підходу у вивченні психологічних станів, процесів та властивостей дозволяє виявити важливі закономірності у поведінці людини. Людську діяльність можна представити як активну взаємодію з навколишнім середовищем, зміст якої становить доцільну зміну та перетворення цього навколишнього середовища на основі освоєння і розвитку наявних форм культури [12].

У контексті наукового мислення поняття «діяльність» поліфункціональне. Є.Г. Юдін виділив 5 функцій діяльності: 1) пояснювальний принцип; 2) предмет наукового дослідження; 3) предмет управління; 4) предмет проектування (переважно нових видів діяльності); 5) цінність у різних системах культури [13].

О.М. Леонтьєв у макроструктурі діяльності виділяв так звані «одиниці» діяльності, до яких він відносив поняття «операції» та «дії» [5]. На думку автора, «операції» розрізняються за засобами виконання дії та становлять так званий «технічний» склад дії. Поняття «дії» виступає в якості елемента діяльності, в процесі якої досягається конкретна мета. У випадку автоматизації дії чи операції в структурі діяльності відбувається ряд перетворень. По-перше, автоматизовані дії та операції зливаються в єдиний, цілісний акт під назвою «вміння» (наприклад, складна система рухів пожежного-рятувальника, який керує складною технікою під час ліквідації пожежі). При цьому зайві, не потрібні рухи зникають, рухи, що залишились, з хаотичних стають більш точними, кількість помилок різко зменшується. Виконання операції стає автоматичним.

По-друге, контроль за дією чи операцією у разі автоматизації зміщується з процесу на кінцевий результат, а зовнішній, сенсорний контакт, замінюється внутрішнім, пропріоцептивним. При цьому значно менше витрачається сил та енергії на виконання подібної операції.

Р.С. Немов визначає діяльність як специфічний вид активності людини, спрямований на пізнання та творче перетворення навколишнього середовища [10, с. 146]. У своїй діяльності людина створює предмети матеріальної та духовної культури, втілює свої здібності, будує суспільство та ін.. У діяльності формується та проявляється система психічних процесів, станів і властивостей індивіда. Завдяки продуктивному характеру діяльності людина створює знакові системи, знаряддя впливу на себе та природу. За допомогою саме діяльності, а не біологічного самовдосконалення відбувається еволюція людини [10, с. 207–209].

За С.Л. Рубінштейном, діяльність людини за допомогою автоматизації окремих компонентів, «розвантажуючись» від регулювання відносно елементарних актів, може бути спрямована на вирішення більш складних завдань [12, с. 29].

В.С. Мільман, проаналізувавши низку схем діяльності, пропонує такий варіант: потреба, мотив, об'єкт, мета, умови середовища, засоби, склад, контроль, оцінка, продукт [7].

Фізіологічною основою автоматизації компонентів діяльності та перетворення їх у навички виступає, як показав М.О. Бернштейн, перехід управління діяльністю на підсвідомий рівень регуляції та доведення дій людини до автоматизму [1]. Навички входять до структури діяльності та взаємодіють між собою. Характер взаємодії навичок різноманітний: від узгодженості до протидії, від повного злиття до їх гальмуючого впливу – інтерференції. В протилежність навичкам, уміння створюються внаслідок координації навичок, об'єднання їх в системи за допомогою дій, що знаходяться під свідомим контролем. Через регуляцію таких дій здійснюється оптимальне управління вміннями.

Отже, дією можна назвати частину діяльності, яка має самостійну та усвідомлену людиною мету, а операцією – засіб здійснення цієї дії. Характер операції залежатиме від умов виконання дії, від розвиненості в людини певних умінь та навичок, а також від засобів виконання дії. В якості останніх для людини виступатимуть ті знаряддя праці, якими вона користується, виконуючи ті чи інші професійні дії.

Праця є одним з основних видів діяльності та виступає фактором прояву, формування та розвитку психіки людини [10, с. 33]. Основним видом діяльності людини є соціально обумовлена, усвідомлена, цілеспрямована праця, головні характеристики якої властиві і професійні (предметні) діяльності [4].

Освоєння будь-якого виду діяльності підпорядковується загальним закономірностям розвитку діяльності [2]. В.В. Давидов виділяє чотири загальні закономірності розвитку діяльності. По-перше, існує процес виникнення, формування і розпаду будь-якого конкретного виду діяльності. По-друге, її структурні компоненти постійно змінюють свої функції, перетворюючись, один в одне. По-третє, різні види діяльності взаємозалежні протягом людського життя. По-четверте, кожен вид діяльності спочатку виникає та складається в зовнішньому, соціальному середовищі, а лише потім стає внутрішньою формою діяльності окремої людини. Освоєння діяльності, перетворення індивіда в суб'єкт діяльності означає оволодіння основними структурними компонентами діяльності (потребами і мотивами, цілями і умовами їхнього досягнення, діями і операціями) [2]. Стосовно до конкретної діяльності мова повинна йти про освоєння конкретних мотивів, цілей, дій та операцій. Саме такий аналіз повинен мати місце при вивченні конкретних форм професійної діяльності та психологічних закономірностей її успішності.

Професійна діяльність та професійні завдання газодимозахисників віднесені до діяльності в особливих – таких, що виходять за межі звичайних – умовах праці. До особливих умов можна віднести: тривалу діяльність без відпочинку і сну; діяльність за умов дефіциту часу, інтенсивного інформаційного навантаження, часової невизначеності появи сигналів на екрані, сенсорної депривації, гравітаційних впливів, тобто всі ті, що притаманні газодимозахисникам. Чинники напруженості у цьому випадку формуються на основі реальної частоти імовірного розподілу за умов роботи в режимі очікування, в режимі спостереження за різними формами сигналів, за умов раптових, несподіваних подій, неповної інформації.

Мета статті. Оскільки, газодимозахисна служба – спеціальна і єдина служба в гарнізонах та підрозділах ОРС ЦЗ МНС України, яка організовується з метою проведення оперативних дій в непридатному для дихання середовищі, в статті ми розглянемо психологічні особливості професійних завдань у діяльності газодимозахисників МНС України.

Основний матеріал. Основні професійні завдання, які виконує особовий склад ланки ГЗДС, при ліквідації НС та роботі в непридатному для дихання середовищі наведені в Настанові з організації газодимозахисної служби в підрозділах ОРС ЦЗ МНС України. Основні та притаманні психологічні особливості цих професійних завдань структуровано наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Структуризація психологічних особливостей, які притаманні газодимозахисникам при виконанні професійного завдання

Професійні завдання	Психологічні особливості
Аварійно-рятувальні роботи на зруйнованих висотних житлових будівлях, промислових об'єктах та на відкритій місцевості	- здатність тривалий час зберігати стійку увагу; - вміти швидко розпізнавати невеликі відхилення від заданої форми; - володіти навичками роботи з спорядженням ланки ГЗДС та організацією зв'язку з постом безпеки; - бути при звичаєному до висоти, швидко і впевнено виконувати на висоті всі професійні дії; - виявляти емоційно-вольову стійкість, відповідальність, самоконтроль, низький рівень тривожності; - зберігати зібраність у непередбачуваних ситуаціях.
Аварійно-рятувальні роботи, пов'язані з викидом небезпечних хімічних речовин (НХР)	- досконало знати особливості НХР; - оперативне визначення району забрудненості отруйними речовинами та постійний контроль за його поширенням; - мати автоматизованість та швидкість виконання основних операцій, добру координацію рухів, вестибулярний апарат, зорово-моторну координацію, м'язову витривалість та силу.
Аварійно-рятувальні роботи в обмежених (замкнених) просторах	- вміти виконувати завдання в обмеженому просторі (печерах, копальнях, колодязі колектора, шахти і т.д.); - вміти перемикатися від звичного способу дій (сидяча поза, ходьба) до робочої пози (просування поповзом, робота лежачи й т.д.); - мати стійкість до високої концентрації продуктів горіння; - мати стійкість до моногонії.
Робота в засобах індивідуального захисту органів дихання та процес включення і виключення із ЗІЗОД	- бути уважним при перевірці тиску у балонах з повітрям; - наявність колективізму, рішучість, передбачуваність, керівника гасіння пожежі оперативна оцінка; - вести радіообмін по засобам радіозв'язку, переговори із постовим на посту безпеки по мобільній радіостанції.
Пересування ланки ГЗДС у задимленому та (чи) загазованому середовищах	- вміти помічати незначні зміни в задимленому середовищі (приміщенні); - вибирати при спостереженні матеріал, необхідний для розв'язання проблеми (фрагменти одягу, силует тіла, можливі пози постраждалого, який знаходиться у задимленому приміщенні); - бути здатним до самоспостереження на маршруті ланкою ГЗДС; - вміти окомірно визначати густину задимлення, відстані від предметів, розміри осередку пожежі; - довгостроково вести роботу в засобах індивідуального захисту органів дихання і зору не погіршуючи якості та не знижуючи темпу.
Організація та проведення роботи щодо пошуку та рятування людей особовим складом ланки ГЗДС	- побудувати в уявленні образ дій у задимлених і загазованих середовищах (приміщеннях) на маршруті ланки ГЗДС; - побудувати в уявленні образ дій щодо можливих шляхів підйому або спуску та способів рятування і транспортування; - вести радіообмін по засобам радіозв'язку, чітко передаючи команди і повідомлення, зберігаючи спокійний тон у екстремальній ситуації; - переключати увагу з одного об'єкта на інший при проведенні розвідки; - бути стійким до перепаду температур; - мати професійну спостережливість; - мати здатність до передбачення, тактичного чуття, стратегії; - мати здатність до комбінації.
Робота особового складу ланок ГЗДС в умовах високої температури	- мати здатність до виконання рухів протягом тривалого часу; - бути здатним до мобілізації волі, мати завзятість, стійкість і здатність до оволодіння засобом пересування; - мати стійкість до статичних навантажень; - мати здатність швидко діяти в умовах дефіциту часу, прогнозувати зміни оперативної обстановки - вміти знаходити нові нестандартні рішення; - мати узгодженість рухів з процесами сприйняття.

Робота особового складу ланок ГЗДС в умовах низької температури	- мати стійкість до різкого перепаду температур в умовах підвищеної вологості повітря; - вміти чітко та логічно викладати свої думки; - вміння вести ділові переговори - здатність швидко встановлювати контакти з новими людьми; - мати вміння узгоджувати свої дії з діями інших людей; - уміти дати об'єктивну оцінку діям інших людей; - мати здатність до впливу на людей; - мати здатність до тривалої розумової праці без погіршення якості і зниження темпу; - мати самовладання при конфліктах; - уміти точно виконувати розпорядження.
Надання долікарської допомоги за транспортування потерпілих з задимлених приміщень	- вміти розподіляти та концентрувати увагу; - мати високий рівень емпатії; - володіти навичками роботи з медичним інструментом; - вміти імпровізувати з підручним спорядженням щодо конструювання носилок, волокуш та підручних засобів для накладення шин.
При виконанні вищезазначених професійних завдань газодимозахисник також повинен:	- запам'ятовувати оперативну ситуацію, зіставляти її зі своїм професійним досвідом; - здійснювати послідовність розумових та фізичних дій для реалізації алгоритму ліквідації НС; - вміти зберігати активність та високу працездатність в умовах стомлення, що збільшується.

Узагальнюючи таблицю слід зауважити, що психологічні особливості професійних завдань у діяльності газодимозахисників МНС України, зосереджені на професійно важливих якостях газодимозахисників, які повинні бути розвинені та реалізовані при недостатньому обсягу даних про навколишні події та інформаційній ізольованості, при дефіциті часу для прийняття рішення, при нестандартності ситуації та її несподіваній зміні, при пошуку джерел загорання та обмеженій видимості, при присутності нових незвичних подразників та значних фізичних навантаженнях під час виконання рятувальних робіт.

Висновок. Отже, у статті проведено психологічний аналіз професійної діяльності працівників газодимозахисної служби МНС України. Вказано на те, що професійні завдання, які супроводжують газодимозахисників в процесі їх діяльності, мають ряд психологічних особливостей, які необхідно враховувати при підготовці газодимозахисників, з метою підвищення ефективності їх діяльності.

Література

1. Бернштейн, М. О. На путях к биологии активности / М. О. Бернштейн // Вопросы психологии. – 1965. – № 10. – С. 65–78.
2. Давыдов, В. В. Психология деятельности как основа формирования способности и готовности к практической деятельности / В. В. Давыдов. – М. : Наука, 1997. – 231 с.
3. Дяченко, М. И. Готовность к деятельности в напряженных условиях: психологический аспект / М. И. Дяченко, Л. А. Кандыбович, В. А. Пономаренко. – Минск : Изд-во БГУ, 1976. – 204 с.
4. Климов, Е. А. Человек как субъект труда и проблемы психологии / Е. А. Климов // Вопросы психологии. – 1984. – № 4. – С. 12–18.
5. Леонтьев, А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.
6. Ломов, Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов ; отв. ред. Ю. М. Забродин, Е. В. Шорохова. – М. : Наука, 1984. – 414 с.
7. Мильман, В. Э. Стресс и личностные факторы регуляции деятельности / В. Э. Мильман. – М.: Физкультура и спорт, 1983. – С. 24 – 46.
8. Наказ МНС України № 1342, від 16.12.2011 «Про затвердження Настанови з організації газодимозахисної служби в підрозділах Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України». – Режим доступу [<http://news.yurist-online.com/laws/46775/>].
9. Наказ МНС України №575, від 13.03.2012 «Про затвердження Статуту дій у надзвичайних ситуаціях органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту». – Режим доступу [<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0835-12>].
10. Немов, Р.С. Психология / Р. С. Немов. Кн. 1. – М. : Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 1999. – 688 с.
11. Платонов, К. К. Вопросы психологии труда / К. К. Платонов. – М. : Воениздат, 1970. – 264 с.
12. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – 325 с.
13. Юдин, Э.Г. Системный подход и принцип деятельности / Э. Г. Юдин. - М. : Наука, 1978. – 234 с.